

Boerenlandschap: landschapselementen op akkerbouwbedrijven in Nederland

GEERT DE SNOO &
ASTRID MANHOUDT

G.R. de Snoo en A.G.E. Manhoudt,
Centrum voor Milieukunde,
Universiteit Leiden,
Postbus 9518, 2300 RA Leiden.
snoo@cml.leidenuniv.nl

“Dit landschap wordt u aangeboden door ...” zo staat op het bord in weiland of akker te lezen. Een lege lijst met een uitzicht op ‘groen’. Iets waarop de Nederlandse boer of tuinder trots is en waarmee duidelijk wordt gemaakt dat de agrarische sector verantwoordelijk is voor het beheer van het landelijk gebied. Traditioneel voorzag de landbouw zowel in het beheer van de productiegrond als ook in het beheer van veel van de landschapsbepalende elementen (sloten, houtwallen etc.). De steeds verder gaande beheersing van productiefactoren zoals water, nutriënten en concurrenten of belagers van het gewas heeft er echter toe geleid dat veel landschapselementen hun agrarische functie verloren. Een ont koppeling van het beheer van de productiegronden en landschapselementen was het gevolg. De ruimtelijke rationaliteit achter de landbouw versterkte dit proces in ons land. Door ruilen, passen en meten werd het landschap opnieuw ingericht en landschapselementen zijn daarbij in andere handen overgegaan. Nu zijn landschapselementen mede geworden tot kwaliteitsfactoren voor natuur, wonen en recreëren. Als we praten over het beheer van het landelijk gebied komen naast boeren daarom ook andere actoren om de hoek kijken, zoals gemeenten, provinciale land schappen etc.

In deze bijdrage wordt ingegaan op de feitelijke rol van de landbouw als instandhouder van het agrarisch cultuurlandschap. Het richt zich daarbij op de vraag in hoeverre binnen de huidige Nederlandse landbouwbedrijven landschapselementen zoals sloten en houtwallen aanwezig zijn. Daartoe worden in dit artikel de resultaten besproken van een veldonderzoek, dat in 2000 is uitgevoerd in verschillende landschapstypen. Daarbij is de aanwezigheid van landschapselementen zowel in absolute als in relatieve zin (procentuele aandeel ten opzicht van het totale bedrijfsoppervlak) bepaald.

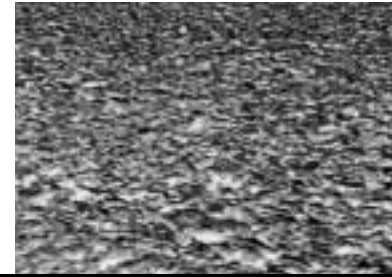
Kennis over de aanwezigheid van landschapselementen

op landbouwbedrijven is van belang in het kader van de door de overheid en marktpartijen in de agro-productieketen gedefinieerde Goede Landbouwpraktijk (EUREP, 2001). Bij Goede Landbouwpraktijk zijn ondernemers in het landelijk gebied zich naast het produceren van voedsel in toenemende mate bewust en houden rekening met het instandhouden en beheren van de kwaliteit van het landelijk gebied (SGR-2, 2002). De mate waarin landschapselementen op een bedrijf aanwezig zijn kan tevens worden gebruikt in het kader van de certificering van agrarische bedrijven (Manhoudt *et al.*, 2002).

Opzet onderzoek

Om een beeld te krijgen van de aanwezigheid van de landschapselementen op akkerbouwbedrijven in Nederland zijn zeven verschillende regio's geselecteerd te weten: de Drentse Hondsrug en oostelijk Noord-Brabant voor de zandgronden, de Haarlemmermeerpolder, Wieringermeerpolder en Zeeland (Schouwen-Duiveland, Tholen en Zuid-Beveland) voor de zeekleigebieden, de Overbetuwe voor de rivierklei en de Drenthe Veenkoloniën voor de dalgronden. In ieder gebied zijn aselect 15 akkerbouwbedrijven bezocht (105 in totaal), hetgeen overeenkomt met ca. 1% van de Nederlandse akkerbouwbedrijven.

In de studie zijn de landschapselementen gedefinieerd als die plaatsen op het boerenbedrijf die niet gebruikt worden voor productiedoeleinden en waar bovendien geen input plaats vinden van bestrijdingsmiddelen en meststoffen. Ook vindt op deze plaatsen geen directe verstoring plaats, bijvoorbeeld door het element te gebruiken als rijpad. Onder het boerenbedrijf wordt in dit verband het in zijnde eigendom, gepachte of gehuurde grondoppervlak verstaan. Op ieder bedrijf is de actuele breedte en lengte van de landschapselementen opgemeten (horizontale projectie). Ook is het oppervlak van de gewassen en het verharde deel (erf, wegen en gebouwen) van het bedrijf bepaald. In de

loop van het onderzoek werd duidelijk dat sloten en houtige elementen in bepaalde gebieden niet of niet meer tot het akkerbouwbedrijf behoorde. Daarom is tevens het oppervlak aan natuurelementen berekend, dat direct aan het akkerbouwbedrijf grensde en mogelijk in het verleden in eigendom of pacht was.

Resultaten

Uit de resultaten van de steekproef blijkt dat, uitgedrukt in procenten, op een Nederlands akkerbouwbedrijf 96,2 % van de grond wordt gebruikt voor productiedoeleinden (tabel 1). Gemiddeld 1,7 % van het bedrijfsoppervlak is in gebruik als bebouwing en verhardingen. De landschapselementen beslaan gemiddeld 2,1 % van het bedrijfsoppervlak. Als de aanwezigheid van de landschapselementen in de verschillende regio's met elkaar wordt vergeleken, dan valt op dat de onderlinge verschillen gering zijn. Het aandeel van de landschapselementen blijkt in Zeeland significant lager te zijn dan in de andere regio's: slechts 0,7 % van het oppervlak van een akkerbouwbedrijf. Worden de akkerbouwbedrijven uit Zeeland buiten beschouwing gelaten dan vallen de resterende regio's uiteen in drie groepen: het aandeel van de landschapselementen op akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën met een relatief hoog percentage landschapselementen, de zandgebieden met een relatief laag percentage landschapselementen, en tenslotte de kleigebieden als een middencategorie (zie tabel 1).

Wanneer de huidige eigendomssituatie op de bedrijven wordt uitgebreid met elementen die vroeger in beheer van de boer waren, dan komt het gemiddelde percentage op 2,5 % voor de landschapselementen voor heel Nederland. De verschillen tussen de regio's worden dan kleiner: er is dan geen verschil meer tussen de zand- en kleigebieden. Alleen de akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën blijken dan nog significant een groter oppervlak aan landschapselementen te hebben dan bedrijven in andere regio's.

Wanneer wordt gekeken naar het absolute oppervlak van de belangrijkste landschapselementen, dan blijkt dat op een akkerbouwbedrijf in Nederland gemiddeld 0,4 ha slootkant, 0,1 ha sloot en minder dan 0,1 ha houtsingel en greppel is te vinden (in totaal ca. 0,9 ha, cf. Manhoudt & de Snoo, submitted). Uitgedrukt in kilometers, heeft een doorsnee akkerbouwbedrijf ca. 4 km sloot en slootkant en ca. 0,1 km houtige elementen.

Discussie

Uit de resultaten blijkt dat op de Nederlandse akkerbouwbedrijven het aandeel van de productiegrond, afhankelijk van de regio, tussen de 95 en 98 % ligt. Met het oppervlak voor bedrijfsgebouwen en verhardingen komt het erop neer dat 97 tot 99 % van het bedrijfsoppervlak wordt gebruikt voor wonen en landbouwkundige doeleinden. Alleen voor bedrijven in de Veenkoloniën ligt dit aandeel relatief lager (96 %), hetgeen is terug te voeren op de ont-

Tabel 1: Gemiddelde bedrijfsgrootte en percentages productie oppervlak, verhardingen en landschapselementen van akkerbouwbedrijven in verschillende regio's (inclusief standaard deviatie). Laatste kolom betreft het percentage landschapselementen na ophoging met de aangrenzende elementen die vroeger onder het beheer van de akkerbouwer vielen. Statistische toets na logistische transformatie en one-way ANOVA LSD: gelijke letters betekenen geen significante verschillen tussen de waarden, * = $P < 0,05$ en ** = $P < 0,01$.

	Bedrijfs- oppervlak	Productie oppervlak	Bebouwing en verhardingen	Landschaps- elementen	Landschaps- elementen (verruimde maat)
Haarlemmermeerpolder	54,6 ± 21,9	95,1 ± 1,6	2,5 ± 1,3	2,4 ± 0,6 a	Idem
Wieringermeerpolder	60,1 ± 14,7	95,7 ± 1,8	1,6 ± 0,6	2,7 ± 1,4 a	Idem
Zeeland	57,8 ± 23,5	97,5 ± 1,2	1,7 ± 1,1	0,7 ± 0,9 **	2,2 ± 0,7
Overbetuwe	66,1 ± 34,4	96,1 ± 2,6	1,7 ± 1,5	2,2 ± 1,5 a	Idem
Veenkoloniën	64,0 ± 37,8	94,6 ± 2,1	1,4 ± 0,8	4,0 ± 1,8 b	Idem *
Drenthe zandgrond	90,4 ± 39,6	97,5 ± 1,3	0,9 ± 0,4 *	1,6 ± 1,1 c	2,3 ± 1,0
Noord-Brabant	40,3 ± 22,5	96,9 ± 1,5	2,2 ± 1,2	0,9 ± 0,4 c	1,9 ± 0,9
Gemiddeld	60,0 ± 29,4	96,2 ± 2,0	1,7 ± 1,1	2,1 ± 1,6	2,5 ± 1,3

staansgeschiedenis van het gebied. Bij de ontginning van de Veenkoloniën stond niet de landbouw centraal, maar de veenwinning. Daarbij werd het veen per boot afgevoerd hetgeen een intensief netwerk van bredere vaarten noodzakelijk maakte. Ondanks dat bij de andere gebieden de periode van drooglegging of ontginning sterk uiteenloopt (van voor 1600 in Zeeland tot 1930 voor de Wieringermeerpolder) is dit tegenwoordig niet (meer) zichtbaar in de efficiëntie van het grondgebruik. In de toekomst lijkt een intensiever grondgebruik nauwelijks mogelijk, ook al omdat een groot deel van het resterende bedrijfsoppervlak bestaat uit water en slootkanten.

Het aandeel van de landschapselementen op akkerbouwbedrijven in de onderzochte gebieden blijkt gemiddeld 2,1 % te zijn. De relatief hoge score in de Veenkoloniën hangt - zoals reeds is aangegeven - samen met de ontstaansgeschiedenis van dit gebied. De relatief lage score in Zeeland is verklaarbaar omdat de sloten in dit gebied niet in eigendom zijn van de akkerbouwer. Ook in Drenthe en Noord-Brabant behoren veel landschapselementen niet (meer) tot het akkerbouwbedrijf.

Hoewel veel Nederlanders waarschijnlijk het beeld hebben dat op de hogere gronden in Nederland het aandeel van de landschapselementen op bedrijven hoger is dan op bedrijven in de kleipolders in het westen van het land, is dit niet terug te vinden in dit onderzoek. Eerder is sprake van een omgekeerde tendens. Het oppervlak aan natuurelementen op akkerbouwbedrijven op de Drentse zandgronden en in Noord-Brabant is zowel in relatieve als in absolute zin (cf. Manhoudt & de Snoo, submitted) lager dan in de andere onderzochte gebieden. Het kleine aandeel van de natuurelementen op de akkerbouwbedrijven op de zandgrond wordt niet alleen veroorzaakt door de geringe aanwezigheid van sloten en slootkanten. Ook de houtige elementen zijn in deze regio's niet meer aanwezig dan in de andere gebieden. Ondanks dat de identiteit van

het landschap in Drenthe en Noord-Brabant grotendeels - doch in afnemende mate (RIVM, 2002) - bepaald wordt door de aanwezigheid van opgaande begroeiingen (houtwallen, bomenrijen enz.) behoren deze karakteristieke elementen blijkbaar niet meer tot de akkerbouwbedrijven. Daarmee wordt het belang van de vraag onderstreept, wat voor landschap ons wordt aangeboden vanuit de agrarische sector.

Van verschillende kanten is voorgesteld om in het kader van 'duurzame landbouw' 5 % van een landbouwbedrijf te laten bestaan uit natuurlijke landschapselementen (Manhoudt et al., 2002; van Mansvelt & van der Lubbe, 1999; Smeding, 2001; Vereijken, 1999). Hoewel een ecologische onderbouwing van het 5% criterium ontbreekt, is op basis van het verrichtte onderzoek duidelijk dat de meeste Nederlandse akkerbouwbedrijven ver van het voorgestelde criterium af zitten. In de steekproef voldeden slechts 7 van de 105 bedrijven aan dit criterium. Een andere vraag is dan ook in hoeverre het voor akkerbouwers mogelijk is het aandeel landschapselementen op hun bedrijf te vergroten. Een eerste mogelijkheid daarvoor biedt het in beheer nemen van elementen die rond het bedrijf liggen, maar nu in beheer zijn bij waterschappen, gemeenten, Staatsbosbeheer, Vereniging Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen etc. Dit zal - relatief - vooral soelaas kunnen bieden in Zeeland, Noord-Brabant en Drenthe. Voor heel Nederland komt het gemiddelde percentage landschapselementen op akkerbouwbedrijven daarmee uit op 1,7 - 2,5 %. Om aan het voorgestelde 5 % criterium te voldoen zijn dus verdergaande maatregelen noodzakelijk. Overigens ontbreekt gedegen onderzoek naar in hoeverre het voorgestelde 5% criterium doelmatig is vanuit het oogpunt van natuur- en landschapsbehoud. Een nadere uitwerking, bijvoorbeeld in het kader van de certificering van bedrijven, lijkt dan ook een logische stap.

Literatuur

EUREP (Euro-Retailer Produce Working Group), 2001. EUREPGAP General Regulations Fresh Fruit and Vegetables. Food Plus GmbH, Cologne.

Manhoudt, A.G.E., G.W.J. van de Ven, H.A. Udo de Haes and G.R. de Snoo, 2002. Environmental labelling in the Netherlands; a framework for integrated farming. *Journal of Environmental Management* 65 (3), 269-283.

Mansvelt, J.D. van & M.J. van der Lubbe, 1999. Checklist for sustainable landscape management. Final report of the EU concerted action AIR3-CT93-1210. Elsevier science, The Netherlands.

RIVM, 2002. Natuurbalans 2002. Milieu- en natuurplanbureau RIVM, Bilthoven.

SGR-2 (Structuurschema Groene Ruimte 2), 2002. Samenwerken aan groen Nederland. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.

Smeding F.W., 2001. Steps towards foodweb management on farms. Proefschrift. Wageningen Universiteit.

Vereijken, P.H., 1999. Manual for prototyping integrated and ecological arable farming systems (I/EAFS) in interaction with pilot farms. AB-DLO Wageningen.